

мұражай т.б. Сөздерді қосарлау арқылы жасалған қос сөздер тілде екі сөздің қосарлануы және бір сөздің қайталануы негізінде жасалады. Мәселен, *сауда-саттық, академик-хатшы, ұшқыш-ғарышкер* т.б.

Қысқарту тәсілі тілдің ықшамдау заңдылығына байланысты пайда болған тәсіл: *филология факультеті* ® *филфак*, *мемлекеттік терминологиялық комиссия* ® *мемтерминком* т.б. Тіл білімінде қысқартулардың ерекше бір түрі ретінде акронимияны қарастырады. Акронимия дегеніміз – бастапқы сөз тіркесінің дыбыстық я әріптік қысқарымдарынан жасалған зат есімдер: *тәуелсіз мемлекеттер достастығы* ® *ТМД*, *бұқаралық ақпарат құралдары* ® *БАҚ*, *біріккен ұлттар ұйымы* ® *БҰҰ* және т.б.

Өзге тілдерден кірме терминдер қабылдау терминологиялық аталымның өнімді тәсілдерінің бірі. Кірме терминдерді әдетте лексикалық (сыртқы тұлғасы) және семантикалық (ішкі формасы немесе калькалау) деп екіге бөледі. Лексикалық кірме терминдерге мынадай сөздер мен сөз тіркестерін жатқызуға болады: *опера, балет, шахмат, альма матер, terra incognita* және т.б. [4].

Калькалау тәсілі арқылы жасалған терминдер де екіге бөлінеді: а) сөзжасамдық калькалар: *денсаулық сақтау здравоохранение*; семантикалық калькалар: *грамматика термині тек род* т.б. Сонымен қатар сөз тіркесті калькалау құбылысын да байқауға болады: *теміржол железная дорога, ақ алтын белое золото, қара алтын черное золото* т.б. Егер өзге тілдегі сөз жартылай ғана көшірілсе, оны жартылай калька дейді. Мысалы, *теледидар, автокөлік, велошабандоз* т.б.

Сонымен, терминологиялық аталым жүйесінде қолданылатын амал-тәсілдерге қарағанда, әрине, лексикалық аталым құралдары өзінің түрлілік жағынан да сандық жағынан да терминологияға қарағанда сан қырлы болып келеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Айтбайұлы Ө. Қазақ сөзі (Қазақ терминологиясының негіздері). – Алматы: Рауан, 1997. –240 б.
- 2 Қайдаров Ә. Қазақ терминологиясына жаңаша көзқарас. – Алматы: Рауан, 1993. –41 б.
- 3 Құрманбайұлы Ш. Терминқор қалыптастыру көздері мен терминжасам тәсілдері (Барлық сала мамандарына арналған әдістемелік құрал). – Алматы: «Сөздік-словарь». 2005. –240 б.
- 4 Редакция алқасы: Матыжанов К.І., Қапалбеков Б.С., Құлманов С., Садықова А., Байсейітова Ж. Аударматану (ғылыми-практикалық көмекші құрал). – Алматы: «Тіл» оқу-әдістемелік орталығы, 2008. – 300 бет.

Балабиева Ә.Қ., Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, МЭ-19-2 тобы
(*Ғылыми жетекші - ф.ғ.к., доцент Топашов М.Ә.*)

ДӘСТҮР ЖАЛҒАСТЫҒЫ

Қазақ даласының басқа өңірлері сияқты Орталық Қазақстанда, оның ішінде Ұлытау – Жезді аймағының өнері мен мәдениетінің тарихы да өз желісін әріден бастайтыны белгілі. Сарқылмас сыры, таусылмас жыры бар шежірелі өлкенің біртуар перзенттері Иманжан Жылқайдарұлы, Қожабай Тоқсанбайұлы, Болман Қожабаевтардың шығармашылық өнері кең канат жайды. Демек, бұлардың шығармалары сол кездің өзінде белгілі бір дәрежеде ақындық өнердің, көркемдік эстетикалық танымның қалыптасқан дәстүрі болғандығын меңзейтіні анық. Әдеби алмасулар мен шығармашылық әсер – ықпал ақындық өнердің дамып жетілуіндегі қалыпты құбылыс. «Жалпы әлемде еш саңылаусыз, томаға тұйық, өз қалпымен, өз сұраныс талаптары тұрғысында ғана өмір сүретін әдебиет жоқ. Қай әдебиеттің жүріп өткен жолына қарасаң да, қандай айқын қайталанбас жағдайда қалыптасса да, сол не өзге деңгейі басқа әдебиеттер жетістігінен көрініс береді. Тек өз тұрғысында және бірыңғай өзінің ғана күш қайратынан нәр алып өркендеген әдебиет жоқтың қасы» [1,76], – деп Г.И. Ломидзе әдебиеттің даму тарихында шығармашылық байланыстың алар орны ерекше екенін атап көрсетеді. Жалпы, әдеби сабақтастық, шығармашылық байланысу мәселесі ең әуелі ақындардың көркемдік дамуында ортақ заңдылықтардың болуына қатысты болса керек. Кең байтақ даламыздың әр аймағында бой тіктеген ақындық өнердің біріне-бірі ұқсамайтын дамып – жетілуіндегі өзіндік ерекшеліктері болуы заңды. Әрине, әдеби орта, ақындық дәстүр сөз зергерлерінің белгілі бір ортада шығармашылық дәстүрін қалыптастыруынан, өзінен кейінгіге үлгі – өнеге тастауынан барып қалыптасып тұрақтанады. Өз аймағының ақындық ортасы мен әдеби дәстүрлеріне сүйеніп, шығармашылығын

жетілдіріп - дамытқан ақындық мектептер қазақ даласында аз болмаған. Жетісу аймағындағы Сүйінбай бастаған ақындар, Семей өңіріндегі Абайдың ақындық мектебі, Арқадағы Біржан сал, Ақан сері т.б. арқылы дамыған ақындық – әншілік өнер, Сыр бойындағы жыраулық – жыршылық дәстүр, Батыс өлкесіндегі Асан, Сыпыралардан бастау алатын ақындық үлгі – өнеге, т.б. Міне, сондай ақындық ортасы, әдеби дәстүрі бар аймақтың бірі – Ұлытау–Жезді өңірі. Осы өңірден шыққан ақын, жыраулар шығармашылығы өзіндік ақындық өнегесін, көркемдік дәстүр жалғастығын байқататын ерекшеліктерге ие. Бұл өңірде өзіндік үн-мақамымен, ақындық мүмкіндігімен жарқырай көрінген ақындардың бірі – Қожабай Тоқсанбайұлы. «Әр адам мұратына іздеп жетер» деп ақынның өзі айтпақшы, Қожабай жас кезінен өлең-жырға әуес болып өседі. Әкесі Тоқсанбайдың інісі Тайлақбай ауыл - аймағына белгілі сыбызғышы - күйші болған. Жас Қожабай аға тәрбиесін көріп өседі. Ескіше сауатты, хат танитын Тайлақбай аңыз - әңгімелерді, жыр-дастандарды, тарихи оқиғаларды жақсы білетін көкірек көзі ояу жан болған. Сыбызғымен күй тартқан Тайлақбай Қожабайдың өнерге құмар боп өсуіне жақсы тәрбие береді. Қасиетті, ежелден ұлттың ұясы болған киелі Ұлытаудың тумасы Қожабай жас шағынан өлең-жырдың, күйдің ғажап нұсқаларын тындап ержетеді. Рухани болмысын қалыптастырып, таным көкжиегін кеңейте бастайды. Тайлақбай секілді сыбызғышыдан күй тындауы, ақыл кеңестер алуы Қожабай үшін текке кеткен жоқ. Шоқан Уәлихановтың: «Бұл халықтың ертеден өзіне тән тұрмысында есте қалдырмаған бірде-бір маңызды оқиғасы, бірде-бір тамаша адамы жоқ деуге болады. Олардың біреуін суырыпсалма ақындар мен жыршылар жыр етсе, екінші біреулерінің атын кейінгі ұрпақ естерінде ұмытылмастай етіп белгілі бір сыбызғышы не қобызшы музыканттар тастап кеткен»[2,17],– дейтіні осыдан. Есіл-Көкше өңіріне даңқы шығып, есімдері қазақ даласына мәшһүр болған Шөже, Орынбайлар Ұлытау – Жезді аймағында сан мәрте болып, жұртшылықты ақындық - жыршылық өнерлерімен талай рет тамсантаңқы сұңғыла ақындар. Оны тарихи деректер де растайды. Ұлытау-Жезді өңірінде аға сұлтандық лауазым дәрежесін иеленіп, ел билеген Ерден Сандыбайұлының ордасында Шөже, Орынбайлар эпикалық жыр-дастандарды алғаш айтып таратушылар болып саналады. Әйгілі «Қозы-Көрпеш» жырының ең көркем нұсқасы Шөженің айтуымен тарағаны белгілі. Бұл өңірге Орынбайдың да ақындық даңқы ерте кезден мәлім. Ел- жұрт екеуінің де ақындық, жыршылық өнерін жоғары бағалаған. Ерденнің ордасы Шөже, Орынбай, Жанақтардай ақын - жыршылардың, Сегіз Сері, Ықыластардай әнші-күйшілердің, Бозай, Шоқай сияқты жыршы термешілердің думанды ордасы болғаны анық. Міне, осындай ортаның тағылымын көріп өскен Қожабайдың ақындық жолға түспеуі мүмкін емес еді. Ол әрбір орындалған ән, күй, термелерді зердесіне құйып, әрі жаттап өседі. Толғау мен терменің бір-біріне табиғатының жақын екенін ұғады. Жыршылық өнерге біршама жақындайды. Шәкірт болып олардың шығармаларын жаттайды. Олардың ақындық ізденістерінен ғибрат алады. Қожабай ақындық өнерге ерте кезден ден қойған. Оны мына өлең шумағынан байқауға болар.

Жасымнан базар едім, жаңа ашылған,
Құрыш ем қайнап шыққан шын асылдан,
Он үште Бағаналы-Қожабай-деп,
Атағым орталыққа бір шашылған,

Қожабай халықтың ғасырлар бойы жасаған мәдени-рухани байлығын қажетінше бойына сіңірді. Ол үшін халықтың ауыз әдебиеті ақындық - шығармашылық өнердің бірден-бір тағылым алар рухани көзі болды. Оны Қожабайдың ауыз әдебиеті нұсқаларындағы көркемдік игіліктерді өз өлеңдерінде қолдануынан байқауға болады.

Ашулыға ақыл қонбас,
Бұзақының ісі оңбас
немесе
Есті жігіт сабыр сақтар,
Байлығына мас болмай,

- деп, ақынның мақалдауының түп төркіні көне дәуірден бастау алатын ауыз әдебиетінде жатыр. Әріден жалғастық тауып келе жатқан байырғы дәстүрді Қожабай өз шығармашылығының тағылымдық мақсатына орай байланыстыра өлең өзегіне айналдырады. Ол күрделі жартылыс иесі адамның қандай болуы керектігі туралы мақал-мәтел негізінде өз шығармашылығын шындай отырып, соның негізінде, біршама шығармалар туғызуға болатынын бағамдай білді. Ақындық өнердің дамуы үшін әдеби орта мен дәстүрдің орны айрықша екенін профессор Е.Ісмайлов өзінің “Ақындар” атты зерттеуінде де ғылыми

тұрғыдан дәлелдеп береді. “Қазақ ақындарының үйрену, оқуында жазып немесе кітаптан оқып үйрену әдеті сирек, мұнда ауызша үйреніп жаттау негізгі ақындық дәстүр. Сыншылдық, шешендік, тапқырлық өнер, лирикалық, эпикалық жырларды, мақал-мәтелдерді, аңыз-ертегілерді, халықтық сатираны әрі шығарып, әрі орындап, дамытып отырып, кейінгі ұрпаққа аса қызықты поэзиялық қазына етіп жеткізетін шығармашылық тәжірибе, үлгі қазақтың ақын, жыршы, жырау, әнші, өлеңшілерінің дәстүріндегі негізгі ерекшелік”»[3,17]. Ауыз әдебиетінің дәстүрінен үлгі алған Қожабай әрі ақын, әрі жыршы. Ол шығыс халықтарының қисса-дастандарын көп жырлаған. Өз ортасының сұраныс- тілектерін қанағаттандыру мақсатымен ол тарихтың желісіне түсіп те жыр орындаған. Қожабай жыршылық өнерімен де ел ішінде үлкен құрметке ие болған. Бұдан шығатын түйін мынау, Қожабайдың жыршылық өнері табиғи қабілетіне ғана байланысты болмай, ауыл- аймағының ұсыныс-сұраныстарына қарай қалыптасқандығы. Жыр- дастандарды жырлау арқылы Қожабай жыршылық дәстүрді де дамытты, біршама ілгерілетті. Оның осы бағыттағы ізденістері Иманжан, Болман ақындарға да әсер етпей қоймады. Қожабай, Иманжан және Болмандардың шығармашылық дәстүріндегі көркемдік ізденістерді мақал-мәтелдермен, өлең-жырлармен, нақыл сөздермен салыстырудағы мақсат – ақындық өнердің бастау – көздері бағзы заманның әдеби-мәдени мұраларында жатқандығын аңғарту еді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қасқабасов С. Мәдени мұра – рухани жаңғырудың негізі. Егемен Қазақстан , № 206 , XII,2003 жыл.
4. Қирабаев С. Ұлт тәуелсіздігі және әдебиет. Алматы, 2001,-286б.
5. Ысмайылов Е. Ақындар. Алматы, 1956,-356б.

Балпанова Ш.Ж., академик Е.А.Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, философия және психология факультеті, Ф-31 тобы, студент
(*Ғылыми жетекші – философия магистрі, аға оқытушы Дағарова Ж.О.*)

ЖАПОН ЕЛІНДЕГІ ДІНИ КӨЗҚАРАСТАР ҮНДЕСТІГІ

Көптеген әлем халықтарының пікірінше, күншығыс елі құпия мен экзотикаға толы. Жапондықтардың салт-дәстүрлері, діндері мен өмір салттары батыстық қоғамда қабылданған әдет-ғұрыптардан, тәртіптер мен көзқарастардан ерекшеленеді. Сондықтан Жапонияға көшіп келген шетелдіктердің көпшілігі өмір бойы осы аралдық мемлекетте өздерін бөтен сезінеді. Әрине жапондықтардың моральдық философиясын жақсы түсіну үшін олардың мәдениетін, дінін зерттеу қажет. Себебі, дін және мәдениет адамның қалыптасуында және қоғамдағы өз орны мен рөлін анықтауға маңызды әсерін тигізеді. Жапондардың өмір сүру ерекшеліктері, олардың мәдениетінде қалыптасқан мінез-құлық жүйесін түсіну арқылы ашылады. Жапонияның діни дәстүрі бізге шындықтың көптеген жақтарын тануға негіз береді.

Қазіргі уақытта Жапония дінінің тақырыбы тек Жапонияда ғана емес, шетелдерде де зерттелуде. Жапондықтар көбінесе дінсіз немесе діни тұрғыдан немқұрайлы деп саналады, себебі бұл ел тұрғындарының көпшілігі бір уақытта бірнеше дінге сенеді немесе өздерін дінсіз санайды.

Әдетте, Жапонияда синтоизм мен буддизм кең таралған деп айтылады. Бірақ бұл діндер үшін "кең таралған" немесе "танымал" деген сөздер жеткілікті емес-олар жапондықтар өмірінің ажырамас бөлігі болып табылады!

Синтоизмнен бастасақ, бұл ежелгі жапон діні. Оның шығу тегі жалпы көзқарастар бойынша белгісіз болғанымен, оның Жапонияда Қытай ықпалынан тыс пайда болғаны және дамығандығы ешкімге күмән тудырмайды. Жапондықтар әдетте синтоның мәні мен шығу тегі туралы білуге тырыспайды, ол үшін бұл тарих, дәстүр және өмірдің өзі. Синто ежелгі мифологияны еске түсіреді, яғни дүниеде барлығының жаны бар және ерекше қасиеттерге ие деп санайды. Әр ағашта, әр таста, әр өсімдік пен жануарда, ауада, тіпті әр сөзде құдай өмір сүреді деп ойлайды. Синтоизм жаратушының «күдіреттілік» діни рухына тәуелсіз, ол ең алдымен ата-бабаларға және табиғатқа табынуға үйретеді.

Синтоизмнің практикалық мақсаты мен мәні Жапонияның ежелгі тарихын және жапон халқының құдайлық шығу тегін растау болып табылады: синто бойынша, микадо (император) — аспан рухының ұрпағы, ал әрбір жапондық — екінші дәрежелі рухтың ұрпағы - ками деп